

Επιστημολογικοί περιορισμοί της ακαδημαϊκής ψυχολογίας. Το παράδειγμα της πρόσληψης των ιδεών του L.S. Wygotski¹

α. Εισαγωγική τοποθέτηση: Το πρόβλημα του ακαδημαϊσμού στην ψυχολογία

Η εντυπωσιακή διόγκωση της επιρροής της ψυχολογικής επιστήμης εγείρει μια σειρά ερωτημάτων σχετικά με τις διαδικασίες παραγωγής της και τις χρήσεις της μέσα στους πιο διαφορετικούς κοινωνικούς χώρους των αναπτυσσόμενων βορειοατλαντικών χωρών. Μια διαπραγματεύσή τους θα έπρεπε να ξεκινήσει από το πώς η ίδια η επιστήμη κατανοεί τον εαυτό της και τη λειτουργία της. Κύριο μέλημα των κυρίαρχων ρευμάτων² της επιστήμης είναι η έντονη προσπάθεια να καταστεί η ψυχολογία μια *φυσική, θετική επιστήμη* (συσήτηση που ανέκλυψε ήδη από τη στιγμή που συντάχθηκε η επίσημη ληξιαρχική πράξη γέννησής της³). Τούτο σήμανε την είσοδο της ψυχολογίας στις φυσικές, νομολογικές επιστήμες⁴ με ό,τι κάτι τέτοιο συνεπάγεται για τη συγκρότησή της. Αυτό όμως που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ είναι η οριστική πια διευθέτηση του αντικειμένου και των μεθόδων της επιστήμης υπό το πρίσμα των θετικιστικών επιταγών και η παράλληλη αποστείρωσή της από κάθε είδους προβληματισμούς που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην «ασάθεια και αντεπιστημονικότητα» των κοινωνικών επιστημών. Τα «σκληρά» και άμεσα παρατηρήσιμα εμπειρικά δεδομένα είναι τα μόνα που κατέχουν και αξιώνουν γνωσιολογική ισχύ για τη θετικιστική ψυχολογία. Αυτό που πρέπει να κάνει μια θεωρία πιστή σε τέτοια πρότυπα είναι να διατυπώσει ένα όσο το δυνατόν πληρέστερο και ακριβέστερο σύνολο νόμων με σκοπό να συσχετίσει τις εμπειρικά αποκτημένες παρατηρήσεις. Η αξίωση της απόλυτης προβλεψιμότητας, φαινόμενο σύμφυτο με τη θετικιστική δοξασία των νομοθετικών επιστημών, έγκειται στον εταρκή συσχετισμό των παρατηρήσεων ώστε να είναι προγνώσιμα πιθανά αποτελέσματά τους σε ανάλογες μελλοντικές συγκυρίες. Αυτό οδηγεί τη θεωρητική έρευνα σε έναν άκρατο εμπειρισμό, όπου αναζητούνται μόνο εκείνα τα δεδομένα των παρατηρήσεών μας που μπορούν να εκλάβουν το χαρακτήρα μεταβλητών, έτσι ώστε να είναι δυνατή η μετέπειτα κανονιστική σύζευξή τους. Η μανία μαθηματικοποίησης και μοντελοποίησης του αντικειμένου «άνθρωπος» και τελικά η παντελής αποκοπή της ψυχολογίας από τις πρωταρχικές και βαθύτερες φιλοσοφικές και γνωσιοθεωρητικές αφετηρίες της γίνεται το απαράβατο φετίχ κάθε ερευνητικής δραστηριότητας μέσα στον κλάδο.

Ο Δημήτρης Δ. Παπαδόπουλος είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Το πρώτο μέρος της μελέτης του δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος της ΟΥΤΟΠΙΑΣ (τ. 29, σσ. 103-117).

Έκφραση (συχνά αντανάκλαστική) αυτής της διαδικασίας αποτελεί η ολοκληρωτική απόσχιση ή μεταφορά τής (κριτικής) θεωρητικής έρευνας της ψυχολογίας σε συγγενείς τομείς όπως η ανθρωπολογία, οι επιστήμες της επικοινωνίας, η ιστορία της ψυχολογίας σε μια προσπάθεια αντίστασης στη θετικιστική κυριαρχία και άρθρωσης ενός αυτόνομου λόγου ενάντια στο ρεύμα. Παράλληλα τα καθαυτό τμήματα ψυχολογίας μετατρέπονται σε βιομηχανίες παραγωγής κλινικών και άλλων εφαρμοσμένων ψυχολόγων, όπου τα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι απόλυτα δεσμευμένα από τους νόμους της αγοράς (φυσικά το προβάδισμα εδώ κατέχουν οι ΗΠΑ, οι οποίες δίνουν έτσι και αλλιώς τον τόνο στις εξελίξεις μέσα στην ψυχολογία τουλάχιστον τα τελευταία σαράντα χρόνια, ενώ κάτι τέτοιο γίνεται έντονα αισθητό και στην Ευρώπη — οι σκληρές διαμάχες άλλωστε για την κατοχύρωση του επαγγέλματος του ψυχολόγου στην Ελλάδα αναδεικνύουν αυτό το πρόβλημα, με μια πιο πρωτόγονη βέβαια μορφή). *Η επιζητούμενη αποκοπή της ψυχολογίας από τις «geisteswissenschaftlichen» («επιστήμες του πνεύματος») ρίζες της και το στέγνωμά της από κάθε προβληματισμό που οδηγεί στην απεξάρτηση από τις θετικιστικές επιρροές της τείνει πλέον να γίνει μια στέρεη, θεσμικά κατοχυρωμένη πραγματικότητα.*

Συνακόλουθα διακηρύσσεται με αυτόν τον τρόπο η οριστική επιστροφή στην εμπειριστική πρακτική, κάτι που περιγράφεται ως μια διαδικασία εναρμονισμού της ψυχολογίας με τις κοινωνικές ανάγκες. Η ψυχολογία μοιάζει έτσι να υπηρετεί τα συμφέροντα του ανθρώπου και παύει πια να ίππεται στους αιθέρες της θεωρησιακής φιλοσοφίας και της αλυσιτελούς εποπτείας. Αυτό βέβαια κάθε άλλο παρά την κατάσταση των πραγμάτων μέσα στην επιστήμη αντιπροσωπεύει. Η προσπάθεια πρακτικής «επανάκαμψης» της ψυχολογικής επιστήμης στηρίζεται σε μια πλήρη αποθεωρητικοποίηση της εμπειρικής έρευνας ή, καλύτερα, οι θεωρητικές προϋποθέσεις της έρευνας μένουν στο αυτορρόλο και αναπαράγονται ως συνεχώς μεταφερόμενο στεγανό σε κάθε νέα έρευνα, ενώ παράλληλα μυστικοποιείται η εύρεση όλο και πιο εξελιγμένων μεθόδων σταθμισιμότητας του αντικειμένου — με την κυριολεκτική πλέον έννοια — «άνθρωπος». Η κανονιστική τυποποίηση, βασισμένη τόσο σε εκλεπτυσμένα μεθοδικά ευρήματα δανεισμένα από τα μαθηματικά (στατιστική κύρια) όσο και σε επικίνδυνες εννοιολογικές ακροβασίες παρμένες από τη βιολογία και τη φυσιολογία, όπως και η ανακήρυξη της μετρησιμότητας ανθρώπινων μεταβλητών σε πρωταρχικό σκοπό της επιστημονικής δραστηριότητας, ανάγονται ακριβώς στην κατίσχυση της μεθοδολογίας του θετικισμού πάνω στο σώμα της παραδοσιακής ψυχολογίας.

Πραγματικά γίνεται μια προσπάθεια να επιστρέψει η ψυχολογία στην πράξη. Όμως σε ποια πράξη; Βασικά ερωτήματα σχετικά με τη φυσιογνωμία της έρευνας, τις συνέπειες της πρακτικής, εφαρμοσμένης δραστηριότητας και τη διαμόρφωση του αντικειμένου της επιστήμης μένουν συνήθως αναπάντητα. Μια τέτοια επιλογή βρίσκεται πολύ μακριά από τις πραγματικές απαιτήσεις μιας εμπειρικής θεμελίωσης της έρευνας και των συναγόμενων κοινωνικοπρακτικών υποχρεώσεων της ψυχολογίας. Η έρευνα ανακυκλώνεται γύρω από μια σειρά παραδοχών, οι οποίες σχεδόν ποτέ δεν εξετάζονται υπό το πρίσμα της ευρύτερης κοινωνικής και επιστημονικής σημασίας τους και επιβιώνουν έτσι ανεξέλεγκτα μέσα στο στενό πλαίσιο της ακαδημαϊκής δραστηριότητας. Από εδώ εξάγεται και το κατηγόρημα «ακαδημαϊκή» ψυχολογία (σε συνάρτηση με τον άλλο προσδιορισμό «παραδοσιακή»): *Η τάση προς μια περιχαράκωση της επιστήμης της ψυχολογίας σε μια σειρά αξιωμάτων που*

έχουν διατυπωθεί έξω από το προκαταρκτικό αίτημα της όποιας ηθικής τεκμηρίωσής τους. Πολύ περισσότερο προκύπτουν από μια στεγνά (κάποτε στυγνά, αν δει κανείς τα ψυχιατρεία του κόσμου) πραγματιστική και λειτουργιστική λογική.

Αυτό αντικαθρεπτίζεται εκτεταμένα στη γνωσιοθεωρητική δομή του μεθοδολογικού οπλισμού της ψυχολογίας. Εδώ θα αναφέρω μόνο ένα κεντρικό σημείο: Η συντριπτική πλειοψηφία των προς απόδειξη προτάσεων της ψυχολογίας συνιστά και δεν υπερβαίνει σε τιποτα έναν απλό διπλασιασμό (τετριμμένων) καθημερινών παραδοχών, πεποιθήσεων και αξιών στο επίπεδο της επιστημονικής ορολογίας. Με άλλα λόγια η χρησιμοποιούμενη ορολογία προέρχεται από τη διύλιση κοινότοπων αντιλήψεων και στερεοτύπων μέσα από συχνά αθέατους μηχανισμούς κατασκευής επιστημονικών κριτηρίων. Ακόμα και βασικές κατηγορίες της ψυχολογίας αποκτούν νόημα μόνο μέσα στα πλαίσια των εκάστοτε ευρέως διαδεδομένων αντιλήψεων σε συσχετισμό με την κυρίαρχη ιδεολογία της επιστήμης⁵ (βλ. Holzkamp, 1983b). Το δραστικότερο και πλέον προσιτό μεθοδολογικό εργαλείο πραγματοποίησης ενός τέτοιου διπλασιασμού και επιστημονικοποίησης καθημερινών κοινωνικών αναγκών είναι η υποστασιοποίηση πλατιά διαδεδομένων πεποιθήσεων από τις «εάν-τότε» προτάσεις, στις οποίες στηρίζεται η συντριπτική πλειοψηφία των επιστημονικών «ανακαλύψεων» της παραδοσιακής ψυχολογίας. Η πραγματιστική κατανόηση της επιστήμης επιβάλλει την άκριτη αποδοχή των οποιωνδήποτε εννοιών που κατά καιρούς αποκτούν σημαντική λειτουργική σημασία για την κοινωνική αναπαραγωγή και στη συνέχεια το φιλτράρισμά τους διαμέσου των θετικιστικών, εμπειριστικών προτύπων έρευνας που κυριαρχούν στην ακαδημαϊκή ψυχολογία. Έτσι η ψυχολογία αναπαράγει αυτό που υπάρχει, επειδή απλά υπάρχει, με μια μορφή που το καθιστά ευρύτερα λειτουργικό ως διαμεσολαβημένο μέσο κοινωνικής ρύθμισης και ελέγχου. Είναι πια συνηθισμένο γνώρισμα των περισσότερων εμπειρικών ερευνών να είναι σχεδιασμένες μέχρι και την τελευταία τους λεπτομέρεια, την ώρα που οι ίδιες οι θεμελιακές έννοιες που εργαλειοποιούνται για να στηθεί η έρευνα αποτελούν ανέγγιχτα αξιώματα και έτσι δεν επιδέχονται εμπειρικής επαλήθευσης. Το αποτέλεσμα είναι η πειραματική μεθοδολογία και ο μεθοδικός θωρακισμός της επιστήμης να κινείται ατέρμονα κυκλικά και να στερείται μιας οποιασδήποτε δυνατότητας ελέγχου: Ό,τι καλείται να αποδειχθεί έχει ήδη αποδειχθεί πριν την έναρξη της έρευνας, αφού προϋπάρχει ως αναπόσπαστη στιγμή της μέσα στην εννοιολογία και μεθοδολογία της⁶ (βλ. Smedslund, 1988)!

Τούτη ακριβώς η παλινδρόμηση μεταξύ μιας νομοθετικής ερευνητικής στρατηγικής και μιας εκκοσμίκευσης της ψυχολογίας (διάβαζε προσαρμογή στο υπάρχον ως εργαλείο ρύθμισης, με άλλα λόγια μετατροπή της ψυχολογίας σε μια κοινωνική τεχνολογία) δημιουργεί ένα ελλειμματικό μεθοδολογικό υπόβαθρο. Οι ψυχολόγοι προσπάθησαν να το καλύψουν προστρέχοντας σε άλλες επιστήμες που εκπληρούσαν τα εκάστοτε πρότυπά τους σχετικά με την απαιτούμενη επιστημονική εγκυρότητα. Η παραδοσιακή ακαδημαϊκή ψυχολογία έμεινε έτσι εγκλωβισμένη σε συνεχή δάνεια από συγγενείς ή/και γειτονικές επιστήμες (φυσιολογία, βιολογία, μαθηματικά, ηθολογία, ιατρική, ηλεκτρονικοί υπολογιστές και νευρωνικά δίκτυα κ.λπ.), μη καταφέροντας να δημιουργήσει ένα δικό της συνεκτικό κατηγορητικό και εννοιολογικό σύστημα.

Στη συνέχεια τούτου του άρθρου δε θα επεκταθώ σε μια παραπέρα αναφορά στην κατάσταση των πραγμάτων και τα προβλήματα της ακαδημαϊκής ψυχολογίας, αλλά θα ήθελα να

προσπαθήσω να αναδείξω στο παράδειγμα ενός ιστορικού γεγονότος με ποιο τρόπο ο ακαδημαϊσμός διαποτίζει σε βάθος τη συγκρότηση των ψυχολογικών θεωριών. Μάλιστα, διαβρώνει ακόμα και εκείνες τις προσπάθειες στα όρια των κυρίαρχων ρευμάτων της ψυχολογίας που, χωρίς να θέτουν υπό αμφισβήτηση θεμελιακές παραδοχές της (ανεξάρτητα βέβαια με το ποιους θεούς και δαίμονες επικαλούνται αυτές οι ίδιες για τον εαυτό τους), παρουσιάζουν μια διάθεση δημιουργικού εμπλουτισμού και κριτικής διεύρυνσης διάφορων επιμέρους αλλά σημαντικών συλλογισμών της παραδοσιακής ψυχολογίας των βορειοατλαντικών χωρών, καθιστώντας τες σε τελική ανάλυση ανενεργές και αναξιόπιστες για τη διατύπωση μιας συγκροτημένης εναλλακτικής θεώρησης της φυσιογνωμίας, των χρήσεων και των διαδικασιών παραγωγής της παραδοσιακής ψυχολογίας.

Το γεγονός που θέλω να χρησιμοποιήσω για παράδειγμα στηρίζεται στην εντυπωσιακή αναγέννηση των απόψεων του L.S. Wygotski στα πλαίσια της βορειοατλαντικής ακαδημαϊκής ψυχολογίας τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια. Η επίδραση των ιδεών ενός μάλλον άγνωστου για τη Δύση ψυχολόγου της Σοβιετικής Ένωσης των αρχών του αιώνα προσλαμβάνει χαρακτηρισμό χιονοστιβάδας και οδηγεί στην αναγόρευση του Wygotski σε «Μozart της ψυχολογίας» (Toulmin, 1978). Στο σημείωμα αυτό δε θα επικεντρώσω την προσοχή μου στις ίδιες τις αντιλήψεις του Wygotski, αλλά σε συγκεκριμένες προσπάθειες αφομοίωσης της θεωρίας του από διαφορετικά ρεύματα της ακαδημαϊκής ψυχολογίας, με σκοπό, στο μέτρο που αυτό είναι δυνατό στα όρια ενός τέτοιου κειμένου, να αναδειχθούν διαφορετικές πλευρές της συγκρότησης των θεωριών που σταχυολογούν τους προβληματισμούς οι οποίοι αναφέρθηκαν παραπάνω.

Η πρόσληψη του Wygotski παρουσιάζεται ως ένα πολύ ευρύ και ανομοιογενές φαινόμενο. Υπάρχουν δεκάδες απόψεις που φαίνεται να επηρεάστηκαν από το έργο του, πολλές από τις οποίες αυτοανακηρύσσονται ως θεωρίες συνέχειας. Οι δύο αντιλήψεις που θα συζητηθούν στο σημείωμα αυτό αποτελούν τυπικά δείγματα μιας οιονεί ολιστικής διαπραγμάτευσης της θεωρίας του Wygotski. Φυσικά μια επισκόπηση του φάσματος των θεωριών που σχετίζονται με την ψυχολογία του Wygotski αναδεικνύει πολλές τοποθετήσεις που αντιμετωπίζουν το έργο του κατ' αυτόν τον τρόπο (π.χ. Kozulin, 1990, van der Veer & Valsiner, 1991, Wertsch, 1985, 1991, Leontjew, 1977, Shotter, 1993), αλλά η περιορισμένη έκταση του κειμένου αυτού δεν επιτρέπει να επεκταθώ στο σύνολό τους. Στην παρουσίαση αυτή προκρίνονται λοιπόν δύο θεωρίες που, παράλληλα με τον τυπικό τους χαρακτήρα σ' ό,τι αφορά στην πρόσληψη, προέρχονται επιπλέον από δύο διαφορετικούς χώρους της ακαδημαϊκής ψυχολογίας, επιτρέποντάς μας έτσι να ανιχνεύσουμε διαφοροποιημένα τις προϋποθέσεις της πρόσληψης: Η γνωστικιστική θεωρία του Jerome S. Bruner (μόνο στην πρώτη φάση της μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80), διότι φαίνεται να αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια κατασκευής μιας νέας σε σχέση με το συμπεριφορισμό εκλεπτυσμένης κοινωνικής τεχνολογίας, και η θεωρία του Michael Cole ως έκφραση του μεθοδολογικού σχετικισμού (ευρύτερα διαδεδομένου στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες) στο χώρο της ψυχολογίας, ο οποίος στηρίχθηκε στη θεωρία του Wygotski.

β. Πρώτο παράδειγμα πρόσληψης: Ο γνωστικισμός του Bruner

Στις δεκαετίες του '50 και του '60 η θεωρία του Wygotski άσκησε σοβαρή επίδραση στο ραγδαία αναπτυσσόμενο ρεύμα του γνωστικισμού. Η κοινή βλέψη όλων των θεωριών που θα μπορούσαν να υπαχθούν κάτω από το γενικό όρο γνωστικισμός ήταν η αντικατάσταση του μηχανιστικού οργανισμικού συμπεριφορισμού (ο οποίος αγγίζει το απώγειό του με τη θεωρία του Skinner). Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα έπρεπε από τη μια πλευρά να παραμεριστεί το κυρίαρχο μεθοδολογικό σχήμα S-R (ερεθισμα-αντίδραση). Από την άλλη πλευρά ήταν αναγκαία μια επαναδιαπραγμάτευση της αντίληψης του περιβάλλοντος και της σημασίας του στη διαμόρφωση του ανθρώπου. Το κρεσέντο αυτής της προσπάθειας αποτέλεσε η αποκατάσταση της έννοιας της σκέψης και της νόησης στην αμερικάνικη ψυχολογία, κάτι που προγραμματικά διατυπώθηκε στο βιβλίο των Bruner, Goodnow & Austin (1956) «A study of thinking». Φυσικά, υπήρξαν ύστερα από τον επίσημο εξοβελισμό της έννοιας της σκέψης από την ψυχολογία με το συμπεριφοριστικό μανιφέστο του Watson το 1913 (Watson, 1913) αρκετές προσπάθειες προς μια τέτοια κατεύθυνση (ενδεικτικά Woodworth, 1921, 1938). Σε αυτές θα έπρεπε να συγκαταλέξει κάποιος και ποικίλες θεωρίες, οι οποίες προετοίμασαν θεωρητικά τον ερχομό του γνωστικιστικού ρεύματος. Οι παρεμβαλλόμενες μεταβλητές του Tolman (1954) και η αναγνώριση από αυτόν μιας εσωτερικής διάστασης στον άνθρωπο ή η ανύψωση του περιβάλλοντος από μια απλή μεταβλητή σε καθοριστικό παράγοντα της εξέλιξης του ανθρώπου από τον Dewey (1964, μέχρι ένα σημείο ενστερνίστηκε μια τέτοια άποψη και η σχολή του Σικάγου, βλ. Angell, 1908, σίγουρα πάντως και ο Baldwin, 1897) προκατέλαβαν πολλά από τα κατοπινά αιτήματα και αξιώματα του γνωστικισμού. Καμία όμως από αυτές τις θεωρίες δεν μπόρεσε να αντιπαρατεθεί συνολικά και να αμφισβητήσει ριζικά το συμπεριφορισμό. Μάλλον οι περισσότερες από αυτές κινήθηκαν παράλληλα με το δεσπόζον ρεύμα του συμπεριφορισμού, χωρίς ποτέ να ξεγεγρθούν αποτελεσματικά ενάντια στην κυριαρχία του, παραμένοντας έτσι στο περιθώριο της παραδοσιακής ακαδημαϊκής ψυχολογίας.

Ο Bruner, ένας από τους πρωταγωνιστές αυτής της αλλαγής φρουράς στην ακαδημαϊκή ψυχολογία, συστηματοποίησε την κριτική του στο συμπεριφορισμό με τη ριζοσπαστική αντίθεσή του απέναντι στην αμεσότητα του σχήματος S-R. Κατ' αντίστοιχο τρόπο ο Wygotski (συγκρ. μεταξύ των άλλων Wygotski, 1925, 1930) προσπάθησε να υπερβεί τη δικτατορική κυριαρχία του S-R με την εισαγωγή ενδιάμεσων μελών στο σχήμα αυτό. Για τον Wygotski το νέο αυτό επίπεδο στη συγκρότηση μιας θεωρίας του ατόμου αποτέλεσε η κατηγορία της συνείδησης. Για το γνωστικισμό τα πρόσθετα αυτά μέλη («prosthetic devices» κατά Bruner, 1986) συνίστανται στις διαφορετικές πλευρές της λειτουργίας της σκέψης και των υπόλοιπων γνωστικών διαδικασιών. Η σκέψη για το γνωστικισμό παύει να είναι ένας ενδιάμεσος σταθμός για την περαιτέρω κατάλληλη διοχέτευση των αφικνούμενων ερεθισμάτων, αλλά μετατρέπεται σε έναν ενεργητικό κόμβο-διακόπτη, σε μια ενεργητική λειτουργία που δεν αναπαράγει παθητικά τον κόσμο, αλλά επιπλέον τον δημιουργεί. Δεν είναι πια απόλυτα προγνώσιμο τι θα επακολουθήσει μετά την εισαγωγή (input) ενός συγκεκριμένου ερεθίσματος. Το output ποικίλλει και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την ίδια, την αυτοδύναμη πια, λειτουργία της σκέψης. Έτσι η σκέψη μεταμορφώνεται για πρώτη φορά

στην κυρίαρχη ακαδημαϊκή ψυχολογία σε όργανο και η εσωτερικότητα του ανθρώπου αποκτά επιστημονικό status.

Στο σημείο αυτό τοποθετείται ένα πρώτο σημείο απόκλισης μεταξύ των αντιλήψεων του Wygotski και των θεωριών του γνωστικισμού. Και ο Wygotski ανέδειξε τη λειτουργία της σκέψης σε κεντρικό θέμα της θεωρίας του, ποτέ όμως δεν την εξίσωσε με την κατηγορία της συνείδησης. Είναι χαρά τηριστική η άποψη που εκφράζει ο Bruner σχετικά με το σημείο αιχμής της θεωρίας του Wygotski:

«Όλοι (οι γνωστικιστές, Δ.Δ.Π.) επηρεάστηκαν από τα μοντέλα επεξεργασίας πληροφοριών που αναπτύχθηκαν στις επιστήμες της πληροφορικής μετά το θάνατο του Wygotski. Ο καθένας όμως με τον τρόπο του αποδέχεται τη γενική θέση του Wygotski που αφορά στην ενεργητική, στρατηγική και προγραμματική φύση της σκέψης». (Bruner, 1967, 4f.)

Είναι γνωστό ότι ο γνωστικισμός, πιστός στο εμπειριστικό επιστημονικό ιδεώδες, δεν αποδέχτηκε την έννοια της συνείδησης, αποκόπτοντας έτσι από τη βυγκοτσκιανή θεωρία μία ζωτική κατηγορία της και ένα από τα ειδοποιά γνωρίσματά της. Ο εξοστρακισμός της έννοιας της συνείδησης διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την πρόσληψη του Wygotski από το γνωστικισμό, καθώς άνοιξε το δρόμο προς μια εκλεκτικιστική αξιοποίηση των ιδεών του. Έτσι η επιθυμία άρθρωσης μιας θεωρίας της σκέψης οδήγησε τον Bruner στην έννοια της σημειωτικής διαμεσολάβησης του Wygotski. Η βυγκοτσκιανή θεωρία είχε όμως ήδη υποστεί μια απλουστευτική και συνακόλουθα παραχαρακτική επέμβαση. Ο Wygotski τονίζει τη βαρύνουσα σημασία της διαμεσολάβησης, αλλά δεν περιορίζει το εύρος της αποκλειστικά και μόνο στη λειτουργία της σκέψης και της επεξεργασίας πληροφοριών, όπως κάνει ο γνωστικισμός. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο γνωστικισμός, προσανατολισμένος στην πληροφοριακή διάσταση της νόησης, στρέφεται προς τη θεωρία του Wygotski, ανασύροντας από αυτήν τις θέσεις σχετικά με τη γλώσσα και τη λειτουργία της. Κάτι τέτοιο εκπληγάζει από ενδογενείς αντιφάσεις της θεωρητικής διαμόρφωσης του γνωστικιστικού ρεύματος. Η ανακήρυξη της εσωτερικής διάστασης του ανθρώπου σε αδήριτο αντικείμενο έρευνας της επιστήμης προσκρούει σε ένα θεμελιακό γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα: Πώς είναι δυνατό να διερευνηθεί και να μελετηθεί αντικειμενικά μια εμπειρικά μη αντιλήψιμη και αισθητηριακά μη διακριτή οντότητα, όπως αυτή της νόησης; Ο μόνος αντικειμενικός δίαυλος προσέγγισης της σκέψης είναι η μελέτη της δομής της με τα αντικειμενικά μέσα της γλώσσας και των εννοιών. Με τη βοήθειά τους μπορούσε να εξασφαλιστεί η πολυπόθητη θετικιστικά χαλκευμένη επιστημονικότητα της ψυχολογίας. Η γλώσσα αποτελεί τη μοναδική δυνατότητα να φωτιστεί η δομή της σκέψης. Η αντικειμενική γεγονότητά της αντιστοιχεί στη φυσικοεπιστημονική και εμπειριστική κατανόηση της ερευνητικής διαδικασίας. Και ακριβώς στο σημείο αυτό ο Wygotski με τις έρευνές του σχετικά με τη γλώσσα και το σχηματισμό των εννοιών πρόσφερε μια συστηματοποιημένη θεωρία πάνω στην εσωτερίκευση κοινωνικά παραγμένων σημείων.

Και εδώ, όπως και στην έννοια της συνείδησης, παρατηρείται μια διαστρέβλωση ή καλύτερα έκπτωση των ιδεών του Wygotski: Η γλώσσα στο έργο του Wygotski είναι κάτι πολύ περισσότερο από απλός ιμάντας μεταβίβασης πληροφοριών, ακόμα και αν αυτές δεν περιοριστούν μόνο στο καθαυτό γνωστικό επίπεδο, αλλά επεκταθούν και στις πιο δύσβατες πε-

ριοχές του ψυχισμού, όπως τα κίνητρα και το συναίσθημα. Η γλώσσα για τον Wygotski αποτελεί το κύριο μέσο ένταξης του ατόμου στην κοινωνία, συνιστά σε τελική ανάλυση την ίδια την κοινωνικότητα του ατόμου και όχι μία ελεγχόμενη κατασκευή μεταβίβασης σημάτων (όπως αντιμετωπίζεται από τους γνωστικιστές). Αν και ακριβώς αυτή η ενδογενής γνωσιοθεωρητική τάση εξέλιξης του γνωστικισμού μπορεί να θεωρηθεί ως η πρωταρχική αιτία που οδηγεί στην πρόσληψη των ιδεών του Wygotski, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι βαθύτεροι και πιθανά ουσιαστικότεροι λόγοι δεν μπορούν να ανιχνευθούν μόνο εκεί.

Εδώ λοιπόν θα ήθελα να υποστηρίξω ότι οι βαθύτερες αιτίες της πρόσληψης υπερβαίνουν κατά πολύ μια προσέγγιση στο θέμα της σημειωτικής διαμεσολάβησης (κάτι που έτσι κι αλλιώς δεν ήταν καινούργιο για την αμερικάνικη ψυχολογία). Αυτό που αποτέλεσε το θεμελιακά και αξεπέραστα νέο για τον Bruner στη θεωρία του Wygotski ήταν η αντίληψη του σχετικά με το (κοινωνικό) πλαίσιο ύπαρξης της γλώσσας και η λογική απόλξη της στην έννοια της *αλληλόδρασης*. Όπως είναι γνωστό, ο Wygotski, χρωμαμένος στην κυρίαρχη μαρξιστική οπτική, αναζήτησε την κοινωνική διάσταση των ψυχικών φαινομένων. Το πλαίσιο ύπαρξης κάθε λειτουργίας του ψυχισμού ενδιέφερε τελικά πολύ περισσότερο απ' ό,τι η ίδια η λειτουργία από μόνη της. Ο Bruner εργάλειοποίησε τις αντιλήψεις αυτές και τις χρησιμοποίησε για να διατυπώσει μια δική του θεωρία για την ανθρώπινη εξέλιξη και τη μάθηση, απομακρυνόμενος έτσι από τη συμπεριφοριστική τυραννία του αμόλυντου εργαστηριακού δεδομένου.

Τα γνωρίσματα μιας τέτοιας στροφής προς ανάλογους προβληματισμούς στις θεωρητικές αναζητήσεις κατά τη δεκαετία του '60 μπορούν να διαφανούν ευκρινέστερα αν παρατηρήσει κανείς το πνευματικό και κοινωνικό υπόστρωμα ανάπτυξης της επιστήμης της ψυχολογίας. Εδώ θα παραθέσω πολύ σύντομα μερικές μόνο πλευρές της τότε κατάστασης που επέδρασαν στην αλλαγή προσανατολισμού μέσα στην ψυχολογία: Η γενικότερη πολιτική και θεσμική φιλελευθεροποίηση, τα αντιρατσιστικά και άλλα κινήματα χειραφέτησης, τα ανερχόμενα ιδανικά του κράτους δικαίου και μιας αρθρωμένης κοινωνικής δικαιοσύνης, η στρατιωτική αποαποικιοποίηση χωρών του «Τρίτου Κόσμου» και οι νέες μορφές ελέγχου τους, η εδραίωση των νέων τεχνολογιών και της υψηλά αυτοματοποιημένης εργασίας, η έντονη απαίτηση για εξειδίκευση στην παραγωγική διαδικασία. Όλα τούτα απαιτούν και προάγουν μια νέα κοσμοεικόνα του ανθρώπου, πιέζοντας παράλληλα προς μια εναρμόνιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τα μεταπολεμικά κοινωνικά δεδομένα (η λεγόμενη μετα-Σπούντικ παιδεία). Στην ψυχολογία ανθούν οι εφαρμοσμένες και οι κλινικές έρευνες. Εδώ τίθενται οι βάσεις του οριστικού θεσμικού διαχωρισμού μεταξύ του εφαρμοσμένου και του οιονεί θεωρητικού χώρου της επιστήμης⁷. Όπως και να έχει, κάτι τέτοιο δημιουργεί ένα σχετικά ελεύθερο χώρο για αναστοχασμό πάνω στο αντικείμενο της επιστήμης και επιπρόσθετα για μια προσπάθεια επανεξέτασης της λειτουργίας της ψυχολογίας υπό τα κελεύσματα των νέων κοινωνικών αναγκών της δεκαετίας του '60. Ο Bruner ήταν ένας από τους πιο ώριμους εκφραστές αυτής ακριβώς της προσπάθειας ανανέωσης της παραδοσιακής ψυχολογίας.

Με τη νέα του γνωστικιστική αντίληψη για την ψυχολογία δεκπεραιώνει μια αλλαγή στη λειτουργία της κυρίαρχης τεχνολογίας της μάθησης (Kvale, 1977). Το κεντρικό σύνθημα αυτού του εγχειρήματος εντοπίζεται στην εξής διαπίστωση: Δεν πρέπει να περιγραφεί πώς ο άνθρωπος μαθαίνει εν γένει, αλλά πρέπει να ανακαλυφθούν οι κανόνες σύμφωνα με τους

οποίους ένα συγκεκριμένο υλικό μπορεί να μαθευτεί καλύτερα. Ο νέος στόχος είναι η αποτελεσματική «επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων» (problem solving) και όχι η γενική διαπίστωση αν κάποιος είναι σε θέση να επιλύει μια μορφή ασκήσεων και πώς. Δείκτες αποτελεσματικότητας αντικαθιστούν ή/και συμπληρώνουν πια τους άτεγκτους δείκτες νοημοσύνης. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί, σύμφωνα με τον Bruner, μόνο διαμέσου της διαδικασίας αλληλόδρασης, μόνο με τη συνεχή διασταύρωση του εκάστοτε γνωστικού επιπέδου του μαθητή⁸. Ο δάσκαλος δημιουργεί τη σκαλωσιά την οποία πρέπει να ανεβεί ο μαθητής με τη βοήθειά του (χρησιμοποιώντας τη μεταφορά του Bruner, βλ. π.χ. Bruner, 1985, 24).

Η αμοιβαιότητα και η αμφίδρομη δομή της διαδικασίας μιας τέτοιας μορφής εκπαίδευσης επιτρέπει στο δάσκαλο να ελέγχει κάθε στιγμή τη διαδικασία της μάθησης και να τροποποιεί σύμφωνα με τα κάθε φορά νέα δεδομένα το πλάνο της μαθησιακής πορείας. Με τις έννοιες της «σκαλωσιάς» (scaffolding) και της «συνεχούς επίβλεψης» (coaching) ο Bruner θέτει υπό αμφισβήτηση το μακρόχρονο εξοβελισμό της αλληλόδρασης από την πειραματική και εφαρμοσμένη ψυχολογία και του διασυρμού της σε παράγοντα αποδιοργάνωσης της ερευνητικής συνθήκης. *Ο γνωστικισμός αντικαθιστά (καλύτερα συμπληρώνει) τα υπερθετικιστικά κριτήρια ελεγχιμότητας των θεωριών της μάθησης με ένα νέο ακραίο πραγματισμό.*

Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως δε μεταβλήθηκε ούτε ανατράπηκε ουσιαστικά η δομή των θεωριών της μάθησης και συνάμα το χάσμα μεταξύ των θεωριών του Bruner και του Wygotski γίνεται βαθύτερο. Με αυτήν τη στρατηγική έρευνας ο Bruner δεν μπόρεσε κατά βάση να απομακρυνθεί από τη συμπεριφοριστική θεωρητική μήτρα του καθορισμένου από-μου. Η σκαλωσιά, το πρόγραμμα της μάθησης είναι για το μαθητή προδιαγεγραμμένο. Με την αλληλόδραση ο Bruner μειώνει τις πιθανότητες μιας «πτώσης» από τη «μαθησιακή σκαλωσιά», αλλά ο μαθητής παραμένει, όπως άλλωστε σε όλες τις συμπεριφοριστικές θεωρίες της μάθησης, ένα απλό αντικείμενο σκόπευσης, το οποίο επιτρέπεται να κινείται μόνο σε προσχεδιασμένες γι' αυτό συνθήκες. Η αλληλόδραση κατανοείται εδώ ως μέθοδος και παράγοντας ελέγχου της επίλυσης μιας άσκησης: Ο δάσκαλος γνωρίζει έτσι μέχρι ποιου σημείου μπορεί να προχωρήσει μόνος του ο μαθητής (φυσικά στα μονομερώς προσχεδιασμένα μονοπάτια) και επεμβαίνει τη στιγμή που ο μαθητής δεν τα «καταφέρνει». Οι συνεργάτες μάλιστα του Bruner, Wood και Middleton, εφύρσαν (!) μια «περιοχή ευαισθησίας απέναντι στη διδασκαλία» (region of sensitivity to instruction, βλ. Wood & Middleton, 1975, παραπέρα μεταξύ των άλλων Wood, Bruner & Ross, 1976, γενικότερα Bornstein & Bruner, 1989) μέσα στην οποία επιτυγχάνεται η υψηλότερη αποδοτικότητα της διδασκαλίας και κατά συνέπεια η πλέον αποτελεσματική επίδραση του καθηγητή στο μαθητή. *Είναι οφθαλμοφανές ότι σε μιας τέτοιας μορφής μαθησιακή πράξη ο μαθητής έχει στην καλύτερη περίπτωση τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ κάποιων δρόμων για να φτάσει σε έναν προκαθορισμένο σκοπό και να επιτελέσει μια σειρά προκαθορισμένων εργασιών. Η δυνατότητα να τεθεί υπό αμφισβήτηση το ίδιο το προς εκμάθηση υλικό ή οι εναλλακτικές μέθοδοι, από τις οποίες πρέπει να επιλέξει ο διδασκόμενος, ή τέλος η συνολική διαδικασία της μάθησης είναι παντελώς απαγορευμένη στο μαθητή. Η απαγόρευση αυτή επιτυγχάνεται τόσο με την απάλειψη αυτής της δυνατότητας από τη λίστα επιλογών του μαθητή, όσο και με την ποινικοποίηση και τιμωρία κάθε παρέκκλισης.* Στην περίπτωση μια ολικής αδυναμίας του μαθητή να ανταποκριθεί στη μαθησιακή διαδικασία, ανεξάρτητα φυσικά από τις αιτίες που τον

οδήγησαν σ' αυτό, αυτός χαρακτηρίζεται, όπως ακριβώς και στις συμπεριφοριστικές πρακτικές, ως μη ικανός ή ως κάποιος που αντιμετωπίζει μαθησιακά προβλήματα και αποκλείεται από την περαιτέρω μαθησιακή διαδικασία.

Θεωρητικό υπόβαθρο αυτών των συγκεκριμένων απόψεων αποτελεί η θέση του Wygotski σχετικά με τη ζώνη της επόμενης εξέλιξης (συνγκρ. Bruner, 1985, 24 και 1987). Η προσπάθεια υπέρβασης του άκαμπτου καθορισμού του ανθρώπου (που χαρακτηρίζει την S-R ψυχολογία) επικεντρώνεται στην εισαγωγή μιας νέας κατανόησης της σχέσης ατόμου-κόσμου. Ο Bruner αντιμετωπίζει το πρόβλημα της ένταξης του ατόμου στο περιβάλλον ως μια διαδικασία ιδιοποίησης κοινωνικών γνωστικών «καταθέσεων»⁹. Με τη βοήθειά τους ο άνθρωπος καταφέρει να δημιουργήσει μια δική του συνειδητότητα σχετικά με τη θέση του στον περιβάλλοντα κόσμο. Η ζώνη της επόμενης εξέλιξης επιτρέπει στο δάσκαλο να εμφανιστεί και να προσφερθεί στο μαθητή ως μια συνείδηση-υποκατάστατο (βλ. παραπάνω και Bruner, 1985) μέχρι τη στιγμή που ο μαθητής θα καταφέρει να δημιουργήσει μια δική του συνειδητότητα και να ελέγξει τις δικές του νοητικές λειτουργίες σύμφωνα με έναν κοινωνικά ευρύτερα αποδεκτό τρόπο. Η συνείδηση εκπίπτει έτσι στη θεωρία του Bruner σε ένα πλέγμα γνωστικών στοιχείων κοινωνικά αποταμιευμένων (των οποίων το όχημα είναι οι έννοιες). Η ανθρώπινη εξέλιξη αναστασιτάται ως μια δεξαμενή γνωστικών δεδομένων, τα οποία υπόκεινται σε συνεχή εμπλουτισμό. Εξέλιξη σημαίνει σε τελική ανάλυση ποσοτική αύξηση της περιεκτικότητας της σκέψης με νέες πληροφορίες. Σε μια τέτοια αντίληψη η ενεργητική συμμετοχή στη δόμηση ή αναδόμηση των περιορισμών συνθηκών αποκλείεται εκ προοιμίου, καθώς αναδεικνύεται μόνο το γεγονός της ύπαρξης των ίδιων των πληροφοριών και της ιδιοποίησής τους και όχι των συνθηκών μέσα στις οποίες αυτές διαμορφώνονται και εντάσσονται στην πραγματική ζωή του ατόμου. Κάποιος πρέπει να μάθει, όχι απλά υπάρχει για να μάθει.

Στη θεωρία του Bruner, η συγκρότηση του αντικειμένου της επιστήμης δεν αποποιείται, σε αντίθεση με τις αρχικές αξιώσεις των γνωστικιστών, το θετικιστικό αίτημα μιας γενικής μοντελοποίησης της ανθρώπινης λειτουργίας. Χρειάστηκε να συγκεραστούν πολλά στοιχεία δανεισμένα από παλιότερες θεωρίες για την ατομικότητα (Piaget, E. Ch. Tolman, Dewey, Wygotski κ.ο.κ.) και να προστεθούν αρκετά νέα για να καταστεί δυνατή η λειτουργία της θεωρητικής κατασκευής «άνθρωπος»: εσωτερική ομιλία-διάλογος-επικοινωνία-ζώνη της επόμενης εξέλιξης κ.λπ. συνιστούν επινοήσεις που συγκροτούν ένα μοντέλο εξέλιξης του ανθρώπου μέσα σε συνθήκες αλληλόδρασης. Η γλώσσα εδώ δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο συνδετικός ιστός του (Bruner, 1986). Παραπέρα στοιχεία αυτής της κατασκευής μπορούν να αναζητηθούν και να προστεθούν σε μια ατέρμονη πορεία προς το «τέλειο» θεωρητικό μοντέλο ανθρώπινης λειτουργίας. Η θεωρία του Wygotski υπηρέτησε αυτές τις αναζητήσεις έχοντας τη θέση μιας καρποφόρου παρακαταθήκης ιδεών για τον εμπλουτισμό των θεωρητικών κατασκευών σ' ένα συνεπή γνωστικιστικό προσανατολισμό. Και τούτο ήταν δυνατό μόνο επειδή, αν και επιμέρους θέσεις της βυγκοτσκιανής θεωρίας προσλήφθηκαν με ένα συνεπή προς την ουσία τους τρόπο, η νέα σύνθεσή τους πραγματοποιείται σε ένα αποκλίνον παραδειγματικό επίπεδο. Με άλλα λόγια η επεξεργασία τους και αφομοίωσή τους μέσα στη θεωρία του γνωστικισμού απάλειψε τις κεντρικότερες φιλοσοφικές προϋποθέσεις που εμπεριείχαν οι θέσεις αυτές, εργαλειοποιώντας και μεταλλάσσοντας έτσι στοιχειώδεις

πλευρές τους. Οι βυγκοτσκιανές έννοιες αποκόπηκαν από το μεθοδολογικό πλαίσιο, στο οποίο γεννήθηκαν, και ενσωματώθηκαν σ' ένα νέο παράδειγμα. Και τούτο επειδή συγκεκριμένα το μοντέλο της ανθρώπινης λειτουργίας του Bruner μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως μια ακόμα εκδοχή-διακλάδωση της νομολογικής ακαδημαϊκής ψυχολογίας. Η θεωρία του Wygotski σε όλη την αντιφατικότητά της παρουσιάζει σημαντικότερες διαφορές από το νομολογικό γνωστικιστικό παράδειγμα.

Ένα ακόμα άγονο σημείο που θα έπρεπε να αναδειχθεί στη θεωρία του Bruner έγκειται στη μεθοδολογική προσέγγιση της ατομικότητας. Ιδιαίτερα στον τομέα της θεωρίας του που αφορά στη μάθηση, το άτομο μετατρέπεται σ' ένα απλό ερευνητικό αντικείμενο και αντιμετωπίζεται πάντα υπό το πρίσμα των καθορισμών του και όχι των δυνατοτήτων του ως σχετικά αυτοπροσδιοριζόμενου υποκειμένου. Εδώ ο καθορισμός είναι βέβαια πολύ πιο εκλεπτυσμένος απ' ό,τι στο συμπεριφορισμό. Ενώ οι καθορισμοί στο συμπεριφορισμό είναι αδιαμεσολάβητοι, στο γνωστικισμό διαθλώνται μέσα από τη σκέψη (η οποία δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα παζλ εννοιών). Με αυτόν τον τρόπο όμως διατηρείται ένας λανθάνων αλλά δραστικός δυϊσμός στη θεωρία: Η σκέψη είναι το ατομικό, η γλώσσα το κοινωνικό. Ακόμα και αν ο Bruner επιδίωξε να συγχωνεύσει τους δύο παραπάνω πόλους με την έννοια της αλληλόδρασης, δεν κατάφερε να προσδώσει στην κατηγορία αυτή την απαιτούμενη για το εγχείρημά του μεθοδολογική συνεκτικότητα. Έτσι η μοναδική δυνατότητα του γνωστικισμού να ενσωματώσει την «κοινωνική συγκυρία» στην ατομιστική νομολογική ψυχολογία παρέμεινε μια απλή ανεκπλήρωτη προσδοκία. Τόσο γιατί η έννοια της αλληλόδρασης χάθηκε μέσα στην ευρύτητα και την κοινοτοπία της, όσο και γιατί ο Bruner δεν κατάφερε να διαφύγει των μεθοδολογικών προϋποθέσεων της θεωρίας του, χρησιμοποιώντας την κατηγορία της αλληλόδρασης ως υποκατάστατο για την επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας, δηλ. ως το φυσικό χώρο της μεταβίβασης των πληροφοριών.

Ο υφέρων δυϊσμός μεταξύ ανθρώπου-κόσμου αντανακλάται και στο επίπεδο της συγκρότησης μιας θεωρίας της ατομικότητας: Αυτή συλλαμβάνεται με κοινωνιολογικά μοτίβα. Στα χρόνια που ακολούθησαν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο με τη γενίκευση των τεχνολογιών ρύθμισης και συμμόρφωσης (κατά Foucault), η ικανότητα του ατόμου να προσαρμόζεται και να ευθυγραμμίζεται σε προκατασκευασμένα μορφώματα του ιδεώδους «ατόμου» αναδείχθηκε σε απόλυτο μέτρο της εξέλιξής του. Συγκεκριμένα, στη θεωρία του Bruner κάτι τέτοιο μεταφράζεται στο συλλογισμό πως η εκπαίδευση υποστασιοποιεί την (ανθρώπινη) εξέλιξη. Δηλαδή, δεν αναζητείται μια πρωτογενής επιστημονική γλώσσα που να περιγράφει και να κατανοεί με επάρκεια το ίδιο το γεγονός της ανθρώπινης εξέλιξης, αλλά αντικαθίσταται σιωπηρά από μια θεωρητική προσπέλαση που στη θέση της καθαυτό εξελικτικής διαδικασίας του ατόμου τοποθετεί τις κοινωνικές απαιτήσεις ένταξής του στις δεδομένες κοινωνικές δομές. Σε τελική ανάλυση η εξέλιξη μετριέται με μέτρα και σταθμά που πηγάζουν από μια εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η εξέλιξη του ατόμου προχωρά στο βαθμό που αυτό προσαρμόζεται στα κοινωνικά μορφοποιημένα στάδια που έχουν μια γενική κανονιστική ισχύ για όλα τα μέλη της κοινωνίας. Ο Bruner αναλαμβάνει με την προσπάθειά του να θεωρητικοποιήσει στο επίπεδο της ατομικότητας αυτό ακριβώς το γεγονός. Έτσι δεν καταφέρνει να άρει τη λογική του καθορισμένου ανθρώπου που διατρέχει το κύριο σώμα της ακαδημαϊκής ψυχολογίας. Η εκ νέου

έκπτωση του ανθρώπου σε ένα αντικείμενο της έρευνας στο γνωστικισμό δεν οδηγεί παρά σε μια επιπλέον διαφοροποίηση της S-R ψυχολογίας και όχι σε μια από θέσεις αρχής υπέρβασή της (συγκρ. Holzkamp, 1988). Το αντικείμενο «άνθρωπος», στο βαθμό που παραμένει ένα απομονωμένο αντικείμενο και όχι ένα υποκείμενο που πράττει μέσα σε ιστορικά πεδία φέροντας την πάντα κάθε φορά δική του προθεσιακότητα, μπορεί να ιδωθεί μόνο ως ένας διακόπτης μεταξύ προκαθορισμένων αρχικών (ερεθισμάτων) και τελικών συνθηκών (αντιδράσεων). Μπορεί κανείς να ανακαλύπτει διαρκώς νέες εκδοχές και δυνατότητες κατασκευής του διακόπτη, χωρίς τελικά να θέτει σε ερώτημα τον πυρήνα αυτής της ιδέας.

Η αρχικά θεελλώδης αξιοποίηση του έργου του Wygotski από το γνωστικιστικό ρεύμα εξασθένησε βαθμιαία στα τέλη της δεκαετίας του '80. Σε αυτό έπαιξε καταλυτικό ρόλο η προοδευτικά αυξανόμενη επιστημολογική ασυμβατότητα των κατηγοριών του Wygotski με τους νέους προσανατολισμούς μέσα στο γνωστικιστικό ρεύμα. Μόνο ένα ιδιαίτερο τμήμα του ατόφιου γνωστικιστικού ρεύματος μπορούσε να προχωρήσει σε μια συνολικότερη προσέγγιση του έργου του Wygotski. Το έργο του επιβίωσε έτσι στις δεκαετίες του '50 και του '60 μέσα στο γνωστικισμό επειδή κατάφερε να συνεισφέρει στην υπέρβαση μιας σειράς ενδογενών εμποδίων και θεωρητικών εμπλοκών στην ανάπτυξη της θεωρίας. Ένα μέρος του γνωστικισμού αναζήτησε το «πρόγραμμα λειτουργίας της ανθρώπινης μηχανής» στην έννοια της γλώσσας (ενταγμένης μέσα σε μια κοινωνική συγκυρία) και προσέγγισε έτσι το έργο του Wygotski. Το κύριο όμως σώμα του γνωστικισμού στράφηκε στα computer simulations, την τεχνητή νοημοσύνη, ενίσχυσε εν γένει τις τεχνικιστικές (κύρια από το χώρο των ηλεκτρονικών υπολογιστών) μεταφορές και τα κατ'αντιστοιχία με αυτές επιστημικά δάνεια για τη δόμηση της καθαυτό ψυχολογικής θεωρίας. Για το σκληρό γνωστικισμό τα κείμενα του Wygotski ήταν πια πολύ λογοτεχνικά και βαθιά εμποτισμένα με «θεωρησιακές εκτιμήσεις εμπνευσμένες από τη φιλοσοφία». Παράλληλα, ο Wygotski επέμενε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του σε μια ολιστική προσέγγιση του ανθρώπου, σε αντίθεση με το γνωστικισμό που προχώρησε σε μια κατάτμησή του σε αυτόνομες λειτουργίες, οι οποίες επιτρέπουν προσθετικά την πολυσύνθετη ανθρώπινη λειτουργικότητα. Η ριζοσπαστικότερη όμως διαφορά με το γνωστικισμό έγκειται στο ότι ο Wygotski υπερτονίζει την έννοια της συνείδησης και του ιστορικού-κοινωνικού, παραδοχές οι οποίες σύμφωνα με το γνωστικισμό δεν ελέγχονται επιστημονικά και τελικά δεν εμπίπτουν στο αντικείμενο της επιστήμης. Έτσι η δημιουργική πρόσληψη των ιδεών του (εδώ αναφέρομαι μόνο στο γνωστικισμό) προοδευτικά τείνει να εκλείψει (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η φήμη του εξασθενεί, το αντίθετο μάλιστα) αναδεικνύοντας —για τους συνήθεις λόγους νομιμοποίησης αλλά και αποδυνάμωσης— και τον Wygotski σε έναν από τους επίτιμους προγόνους, σε ένα «γίγαντα» του παρελθόντος (βλ. Bruner, 1962, 1990).

γ. Δεύτερο παράδειγμα πρόσληψης: Ο πολιτισμικός σχετικισμός του Cole

Το επόμενο τυπικό παράδειγμα της πρόσληψης που θα συζητηθεί εδώ αφορά στη θεωρία του Michael Cole (1989) και στις μελέτες που πραγματοποιούνται στο Laboratory of Comparative Human Cognition (1983), στην Καλιφόρνια. Ο Cole άσκησε σοβαρή επίδραση

στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ψυχολογίας (cultural psychology) στηριζόμενος σε μια εκτεταμένη σειρά διαπολιτισμικών ερευνών. Το κατ' εξοχήν σκοπούμενο της θεωρίας του Cole βρίσκεται στην υπέρβαση του χωρισμού μεταξύ ανθρωπολογίας και ψυχολογίας, μεταξύ πολιτισμού και γνωστικών διαδικασιών (Cole, 1985, 147).

Με αυτόν τον τρόπο εισάγεται η έννοια του πολιτισμού σαν αναπόσπαστη στιγμή του προσδιορισμού του αντικειμένου της επιστήμης. Ο Cole (1988) ανατρέπει στην πολιτισμική ιστορική σχολή της Σοβιετικής Ένωσης (κυρίως εννοείται η λεγόμενη τριάδα από τους Wygotski, Leontjew, Luria) για να υποστηρίξει μια θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα η έννοια της δραστηριότητας του Leontjew, η εμπειρία των ερευνητικών αποστολών στην Ασία του Luria, η θέση της εσωτερίκευσης και της αλληλεπίδρασης του Wygotski χρησιμοποιούνται από τον Cole για τη θεμελίωση της θεωρίας του. Η άποψη του για την ατομικότητα στηρίζεται στην έννοια της ιδιοποίησης κοινωνικά καταχωρημένων αποθεματικών μέσα στο πλαίσιο αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα. Ως κοινωνικά αποθεματικά θεωρούνται κυρίως τα εργαλεία με τη διπλή έννοια του όρου, ως εργαλεία εργασίας και ως σημειακά συστήματα (Cole, 1988, 1995). Με αυτές τις θέσεις εξασφαλίζεται η πρόσδεση της ανθρώπινης εξέλιξης στο εκάστοτε πολιτισμικό τοπίο, καθώς κανένα είδος εργαλείων δεν μπορεί να υπάρξει έξω από ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο. Ο Cole περιγράφει τον τρόπο της εσωτερίκευσης των ψυχικών λειτουργιών που προσιδιάζουν στα εργαλεία και τη χρήση τους μέσω του θεωρήματος της «ζώνης της επόμενης εξέλιξης» του Wygotski (Cole, 1985). Από τη συναρμογή αυτών των θέσεων προκύπτει μια θεωρία της ένταξης του ατόμου στην κοινωνία: Κάθε άτομο εσωτερικεύει διαμέσου μιας οποιασδήποτε μορφής επίβλεψης ή βοήθειας προϋπάρχουσες κοινωνικές σημασίες ή συγκεκριμένο μαθησιακό υλικό και επιτυγχάνει έτσι την άνοδο σ' ένα κάθε φορά πληρέστερο, περιεκτικότερο και απαιτητικότερο εξελικτικό στάδιο. Το ερώτημα, ποιο συγκεκριμένο συστηματοποιημένο (θεσμικά, μέσα από το σχολείο, τις εργασιακές διαδικασίες, τις τυποποιημένες μορφές αλληλεπίδρασης κ.λπ.) ή μη συστηματοποιημένο (ως γενική κοινωνική γνώση) προς εκμάθηση υλικό ιδιοποιείται το άτομο έγκειται στην κάθε φορά διαφορετική συμμετοχή του στις διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνίας. Εδώ υπονοείται η έννοια της δραστηριότητας (Engestrom & Cole, 1991) ως συνένωση και σημείο τομής μεταξύ του γενικά πολιτισμικού και του ειδικά ατομικού.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ μια αναφορά στις συνθήκες που ευνόησαν την εισαγωγή της έννοιας του πολιτισμού στην επιστημονική σκηνή (στο βαθμό που αυτή σχετίζεται με το ρεύμα της πολιτισμικής ψυχολογίας) και τη μετατροπή του σε προνομιακό πεδίο έρευνας μέσα στην ψυχολογία. Και τούτο επειδή στενά συνδεδεμένη με την έννοια του πολιτισμού είναι η μεθοδολογία του σχετικισμού ως απόρροια και συνάμα προϋπόθεσή της. Ο *πολιτισμικός σχετικισμός*, παρεπόμενο της ιστορικής φάσης του σχηματισμού των εθνικών κρατών και της ομογενοποίησης της κοσμοοικονομίας, *συνιστά τη συμπληρωματική*—και όχι, όπως θα προέκυπτε από μια αβίαστη αντιμετώπιση του προβλήματος, αντίθετη— *πλευρά του οικουμενισμού*. Ο σχετικισμός με άλλα λόγια συνιστά μια κριτική ματιά στο φαινόμενο της παγκόσμιας εξάπλωσης των εξουσιαστικών σχέσεων που εμφανίζονται και εδραιώνονται με την άνοδο των εθνικών κρατών (δ. Giddens, 1987, Hobsbawm, 1991, Wallerstein, 1991). Ενώ ο οικουμενισμός χαρακτηρίζεται από την αλαζονεία του «κατακτητή», ο σχετι-

κισμός διαπνέεται (φαινομενικά βέβαια, όπως θα υποστηριχθεί παρακάτω) από τη συνειδητοποίηση ακριβώς των συνεπειών αυτού του γεγονότος. Όπως και να έχει, η γενίκευση της εξαρτησιακής δομής του παγκόσμιου συστήματος οδηγεί σε μια συνάντηση ή σύγκρουση πολιτισμών (προσφιλής ορολογία του πολιτισμικού σχετικισμού). Ο σχετικισμός αναλαμβάνει το σεμνό ρόλο να μελετήσει το φαινόμενο αυτό, να μελετήσει, δηλαδή, τον άλλο πολιτισμό, σεβόμενος πάντα την ιδιοτυπία του. Αυτό που θα ήθελα εδώ να συγκρατήσω είναι ότι η μετατροπή του Άλλου σε αντικείμενο έρευνας ενός επιστημονικού κλάδου σινιστά μόνο το επόμενο στάδιο από την εργαλειοποίηση και πραγματοποίησή του. Κάτι τέτοιο αποτελεί ένα γεγονός, στο οποίο δεν υπάρχει καμία εξαίρεση: Στην πλανητική ιστορία υπάρχει μόνο μια εποχή κατά την οποία ολοκληρώνεται η ομογενοποίηση του παγκόσμιου συστήματος (φυσικά μια διαρθρωμένη και ανταγωνιστική ομογενοποίηση). Οι συνέπειες είναι μη αντιστρέψιμες (Wallerstein, 1989). Μια σχετικιστική προσέγγιση (πάντα αναφέρομαι στο χώρο της ψυχολογίας-ανθρωπολογίας) ιδωμένη ανασκοπικά αποτελεί μάλλον σοφιστεία, καθώς καμιά επιμέρους ενότητα του πλανητικού συστήματος δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί (πια) ως αυθύπαρκτη. Ο σχετικισμός μπορεί είτε να χρησιμοποιηθεί ως πρόφαση είτε να καταλήξει στο θεωρητικό αναχρονισμό, δεν μπορεί όμως να αντιπαρατεθεί αποτελεσματικά στο βαθύ συντηρητισμό του οικουμενιστικού δόγματος (Diamond, 1975). Η επανεπεξεργασία της λειτουργίας των κοινωνικών επιστημών στις συνθήκες της στρατιωτικής αποικοιοποίησης και των κινημάτων κριτικής και χειραφέτησης οδήγησαν στη φαινομενική αναίρεση της οικουμενιστικής στρατηγικής μετατρέποντας το σχετικισμό σε μια πρόσφορη για την προσέγγιση των σύγχρονων αδιεξόδων και της διάχυτης βαρβαρότητας μόδα. *Η de facto άρνηση της ενιαίας ιστορίας και της ενιαίας κοινωνίας από το σχετικισμό φαίνεται όμως πως μάλλον ξορκίζει τα αστοχήματα των κυρίαρχων θεωριών των κοινωνικών επιστημών στο επίπεδο της μνήμης μας και των γλωσσικών μας εκφράσεων, αλλά αδυνατεί να ανταποκριθεί στο βασικό ηθικό ερώτημα της συμμετοχής μας στη *volens nolens* σφαιρική και κοινή παγκόσμια ιστορία.*

Το βασικό πρόταγμα του σχετικιστικού δόγματος είναι η άρνηση της ενιαίας ιστορίας και η κατάτμησή της σε διαφορετικές επιμέρους ενότητες. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα της πρόσληψης του Wygotski κάτι τέτοιο δρομολογείται με τον εξής τρόπο: Η σχετικιστική επαναδιατύπωση της βυγκοτσκιανής θεωρίας από τη Scribner (στενή συνεργάτιδα του Cole με σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση μιας κριτικής ανθρωπολογίας, βλ. Scribner, 1985) προχωρεί σε μια θεμελιακή επαναδιαπραγμάτευση της κατανόησης της ιστορίας από τον Wygotski. Η Scribner υποστηρίζει την ύπαρξη τριών διαφορετικών επιπέδων κατανόησης της ιστορίας στο έργο του Wygotski: Διακρίνει μεταξύ της γενικής ιστορίας της ανθρωπότητας (φυλογένεση), της ιστορίας του ατόμου (οντογένεση) και της ιστορίας των επιμέρους ψυχικών λειτουργιών. Ήδη μια τέτοια διαφοροποίηση προαναγγέλλει μια προβληματική ερμηνεία του βυγκοτσκιανού έργου ακόμα και αν πραγματοποιείται για κατ' αρχήν αναλυτικούς λόγους. Το πρόβλημα αρχής που ανακύπτει εδώ έγκειται στην αποσιώπηση της εγγενούς κατανόησης της ιστορίας από τον Wygotski¹⁰. Η τριμερής διαφοροποίηση της έννοιας της ιστορίας, αν και κατ' επίφαση σκοπεύει σε μια ερμηνευτική διαλεύκανση της ιστορικότητας στο έργο του Wygotski, καταλήγει τελικά να οντολογικοποιεί αυτές τις διαφοροποιήσεις. Και αυτό ακριβώς βρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με το πνεύμα του Wygotski,

που δε διαχώρισε ποτέ ολοκληρωτικά την έννοια της ιστορίας. Οι επιμέρους «ιστορίες» για τον Wygotski είναι δυσδιάκριτες, όχι γιατί δεν επαρκούν τα αναλυτικά μας εργαλεία για να τις συλλάβουμε, αλλά επειδή η μία ανάγεται στην άλλη, η καθεμία ενυπάρχει μέσα και υπάρχει μέσω της άλλης. Δεν μπορεί κάποιος να μιλήσει για την ιστορία μιας ψυχικής λειτουργίας χωρίς να αναφερθεί στο πλαίσιο της ευρύτερης ιστορίας έτσι όπως τη βιώνει το άτομο μέσα από την προσωπική του ιστορία. Ο εξορκισμός (αν και σιωπηρός) των εγγελιανών επιρροών (φαινόμενο ιδιαίτερα συνηθισμένο στα πλαίσια της μεταμοντέρνας αντίληψης της επιστήμης, καθώς ο Hegel εκλαμβάνεται ως ο πατριάρχης της νεωτερικότητας και της κακοδαιμονίας που αυτή επέφερε) από το έργο του Wygotski δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την εδραίωση του σχετικισμού στη θεωρία του. Κάτι τέτοιο αναλαμβάνουν να πραγματοποιήσουν έμπρακτα οι Cole και Scribner με την εισαγωγή ενός νέου επιπέδου στην τριμερή κατανόηση της ιστορίας: Την ιστορία των επιμέρους πολιτισμών ως ενδιάμεσο επίπεδο αφαίρεσης μεταξύ του φυλογενετικού και του οντογενετικού (συνγκρ. Scribner, 1985, 139). Το νέο αυτό επίπεδο είναι σε τελική ανάλυση ασύμβατο με τη φυλογενετική διάσταση της ιστορίας, καθώς, αν και αντιμετωπίζεται ως μέρος της, δεν είναι οργανικά προσδεμένο σ' αυτήν. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο πολιτισμικός σχετικισμός αποκτά τη μεθολογική του στήριξη μέσα στη βιγκοτσκιανή θεωρία.

Με το ενδιάμεσο επίπεδο των πολιτισμών οι Cole και Scribner προσπαθούν να αντιπαράβουν μια ολοκληρωμένη άποψη στην κυρίαρχη αιτιοκρατική και ευρωκεντρική κατανόηση της ιστορίας από την παραδοσιακή ψυχολογία. Αλλά μάλλον απαντούν σε λανθασμένα ερωτήματα. Αυτό που ενδιαφέρει δεν είναι η ακύρωση της ιστορίας ως τέτοιας, αλλά η άρση της συγκεκριμένης εξελικτικιστικής αντίληψής της. Ο θεμελιακός περιορισμός, η ανιστορική, δηλαδή, φύση των κανονιστικών παραδοχών της παραδοσιακής ψυχολογίας δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να παραμεριστεί με την υποκατάσταση του οικουμενισμού από το σχετικισμό. Όχι μόνο για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά και γιατί ο σχετικισμός στην ουσία του δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να αντικαθιστά τον καθολικό χαρακτήρα του οικουμενισμού με προτάσεις που έχουν απαράβατη ισχύ για επιμέρους ενότητες. Με άλλα λόγια μειώνεται η περίμετρος των υπαρχουσών περιοχών πάνω στις οποίες έχουν ισχύ οι επιστημονικές προτάσεις και παράλληλα δημιουργούνται νέοι κύκλοι με μικρότερη περιφέρεια, μέσα στους οποίους εφαρμόζονται νέα αξιώματα. Ο σχετικισμός δεν αντιδιαστέλλει μια νέα αντίληψη στον οικουμενισμό αλλά απλά προχωρεί σε μια χρονική και χωρική σμίκρυνση των ορίων του γεννώντας «νέους οικουμενισμούς». Τώρα πια δεν υπάρχει ο άνθρωπος (βλέπε ο άνθρωπος των αναπτυσσόμενων βορειοατλαντικών χωρών), αλλά ο άνθρωπος αυτής ή εκείνης της φυλής, αυτού ή εκείνου του εργατικού προαστίου κ.λπ. (πβλ. Scribner, 1985, Cole & Scribner, 1981).

Η διακηρυσσόμενη τοπικότητα και σχετικότητα των προτάσεων της πολιτισμικής ψυχολογίας αποκαλύπτεται ως κατασκευασμένη, αφού η διαπραγμάτευση ενός πολιτισμού δεν μπορεί να συμβεί έξω από τα δεδομένα ενιαία όρια της πλανητικής ιστορίας. Η επιστημονική δραστηριότητα του ερευνητή χαρακτηρίζεται από μια συνολικότητα ακόμα και αν οι ειλικρινείς προθέσεις του σκοπεύουν στη διατήρηση μιας ουδέτερης ερευνητικής στάσης και μιας σχετικιστικής σεμνότητας. Συνήθως η ερευνητική πράξη της πολιτισμικής ψυχολογίας ζει μέσα σε μια διηνεκή αντίφαση, η οποία αποκρυσταλλώνεται στο δίπολο οικου-

μενιστική θεωρία-σχετικιστική πρακτική. Τα εννοιακά και μεθοδικά εργαλεία που χρησιμοποιεί ο επιστήμονας προέρχονται (αναγκαστικά) από ένα αποταμιευμένο απόθεμα ιδεών οικουμενιστικής χροιάς, όσο και αν αυτός ο ίδιος προσπαθεί να τις εφαρμόσει σ' ένα (φαινομενικά και παρατλανητικά) κλειστό χώρο π.χ. μιας φυλής του Αμαζονίου και μόνο. Θα είχε μάλλον νόημα να ασχοληθεί κάποιος με την ίδια τη φύση των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιούνται στην έρευνα, παρά να συγκαλύπτει το γεγονός απομονώνοντας αυθαίρετα νέες προς έρευνα περιοχές της κοινωνικής πραγματικότητας.

Συμπερασματικά, η έννοια του πολιτισμού δεν μπορεί να εκληφθεί ως υποκατάστατο μιας ιστορικής προσέγγισης τόσο της ίδιας της πραγματικότητας όσο και των εργαλείων που χρησιμοποιούνται για την προσέλασή της. Η έννοια της ιστορικότητας εξυπονεί την ύπαρξη μιας δομημένης, αλληλεπιδρώσας ολότητας, μέσα στην οποία οι κοινωνικές οντότητες βρίσκονται σε μια σχετική αυτονομία αλλά και σε μια σχέση σταθερής εσωτερικής συνάρθρωσης και αλληλεξάρτησης. Αντίθετα, ο πολιτισμικός σχετικισμός χαρακτηρίζεται από τη μυωπική υπερεκτίμηση της κλειστής και τετελεσμένης δομής. Το κοινωνικό αποϊστοριοποιείται.

Μια τέτοια θεώρηση εμπεριέχει κατ' επέκταση μια διχοτομική αντιμετώπιση της σχέσης ατόμου-κοινωνίας. Ο πολιτισμός παρουσιάζεται ως ένα αυτάρκες φαινόμενο που αναδύεται πάνω από την κοινωνική πραγματικότητα. Οι συγκεκριμένες, λεπτές και ιδιόμορφες διαπλοκές του ατόμου με τα πολιτισμικά κεκτημένα αποπέμονται για άλλη μια φορά στο περιθώριο της έρευνας της ψυχολογίας. Ο πολιτισμός και το άτομο κινούνται παράλληλα και δεν τέμνονται ποτέ. Μόνο τη στιγμή που ο επιστήμονας θα αναζητήσει εννοιολογικούς προσδιορισμούς, για να περιγράψει τη φύση της ατομικότητας, θα ανατρέξει στους πολιτισμικούς καθορισμούς του ατόμου. Σε μια τέτοια αντίληψη το άτομο αντιμετωπίζεται ως έρμαιο των πολιτισμικών καθορισμών του. Η αναπόσπαστη και ακατάπανστα αμφίδρομη σχέση με τα προϊόντα του πολιτισμού μεταβάλλεται σε ένα μονόδρομο, όπου το άτομο παρουσιάζεται ως ένας απλός παραλήπτης τους. Έτσι αποσιωπούνται οι κάθε φορά μοναδικές, βιωματικές σχέσεις του ατόμου με το πολιτισμικό του περιβάλλον. Το άτομο παρουσιάζεται σαν ένα κολάζ πολιτισμικών στοιχείων. Αν όμως εννοήσουμε ως πολιτισμό τις συμβολικές αναπαραστάσεις και τις μορφές αλληλόδρασης που εκπηγάζουν από την ολότητα των μέσα στην κοινωνία δημιουργημένων γενικών σημασιών, τότε είναι προφανές ότι η έννοια αυτή αναφέρεται μόνο σε ένα περιορισμένο τμήμα της έννοιας κοινωνία. Υπάρχει έτσι μια σειρά προϋπαρχουσών συνθηκών που διατρέχουν τη σχέση ατόμου-κοινωνίας και που ουσιαστικά αποκλείονται από την εννοιολογία της πολιτισμικής ψυχολογίας. Οι βαθύτερες φιλοσοφικές αφετηρίες της πολιτισμικής ψυχολογίας φαίνεται πως εδραζονται στην αντίληψη του μεθοδολογικού ατομισμού (πρβλ. Bhaskar, 1989, 70 κ.ε.), δηλ. στην παραδοχή της οντολογικής ταύτισης μεταξύ ατόμου και πολιτισμού. Έτσι το γενετικό αναγωγισμό της παραδοσιακής ψυχολογίας αντικαθιστά εδώ ο πολιτισμικός αναγωγισμός.

Παραπέρα, το αποστέγνωμα της ψυχολογίας από μια γενική ιστορική θεώρηση αποτελεί το προανάκρουσμα της απόρριψης της αναγκαιότητας μιας κοινωνικής θεωρίας υπόβαθρο και στήριγμα της έννοιας του πολιτισμού. Στο επίπεδο μιας γενικής ψυχολογίας, και εδώ διαφαίνεται μια κάθετη διαχωριστική γραμμή με τις αντιλήψεις του Wygotski, η εσωτερική των σημασιών προβάλλει σαν μια νατουραλιστική ή καλύτερα χωρίς υποκείμενο

διαδικασία. Ο δημιουργός του πολιτισμού είναι μάλλον ο πολιτισμός ο ίδιος παρά τα άτομα. Το ερώτημα πώς τα άτομα δημιουργούν τις υποκειμενικές τους, πάντα μοναδικές, σε «πρώτο πρόσωπο» σχέσεις με τον κόσμο, μέρος του οποίου είναι και ο πολιτισμός, μένει τελικά αναπάντητο.

Συνοψίζοντας, το γεγονός εκείνο που απομακρύνει ουσιαστικά πλέον την πολιτισμική ψυχολογία του Cole και των συνεργατών του από τη βυγκτοσκιανή αντίληψη, σηματοδοτείται από την ατροφική ενασχόληση με την έννοια του κοινωνικού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο πολιτισμός υποστασιοποιεί και αντικαθιστά εδώ την έννοια της κοινωνίας, αν και σε καμία περίπτωση δε συνιστά μια αυθύπαρκτη, απόλυτα διακριτή κοινωνική οντότητα. Το πολιτισμικό εξισώνεται σιωπηλά με το κοινωνικό, οδηγώντας έτσι σε μια πολυσημία σχετικά με το περιεχόμενο των δύο αυτών εννοιών. Αποτέλεσμα είναι ο θρυμματισμός της κοινωνίας και της ιστορίας σε αυτόχειρες οντότητες. Η επιλογή και αυθεντικότητα των επιμέρους ενοτήτων (δηλ. των πολιτισμών) θεμελιώνεται μόνο στο γεγονός πως αυτές είναι εμπειρικά-φαινογραφικά περιγραφίσιμες. Μια πολιτισμική οντότητα καθορίζεται ως τέτοια ύστερα από τη μυστικοποίηση και απολυτοποίηση επιδερμικά επιλεγμένων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων ενός αυθαίρετα προσδιορισμένου κοινωνικού χώρου. «Ένας» πολιτισμός είναι αυτό το οποίο θέλει να συγκρατήσει ο επιστήμονας από την κοινωνική ολότητα. Τα κριτήρια λοιπόν που χρησιμοποιούνται για την ανάδειξη ενός κοινωνικού χώρου σε πολιτισμική οντότητα προέρχονται πολύ περισσότερο από μια αυθαίρετη προσωπική διαδικασία επιλογής του επιστήμονα παρά από μια στρατηγική έρευνας ενταγμένη σε μια υπερκείμενη κοινωνική θεωρία. Αυτά τα κριτήρια, όσο και αν κάτι τέτοιο δεν αποτελεί ποτέ μέρος της επίσημης συζήτησης, συνιστούν επιμέρους διαφοροποιήσεις των εκάστοτε ηγεμονικών ιδεολογημάτων της επιστήμης. Και είναι γνωστό ότι αυτά μαζί με τη συγκεκριμένη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας κατασκευάζονται μέσα στα επιστημονικά και ερευνητικά ιδρύματα των βορειοατλαντικών χωρών (περιπλέκοντας έτσι πλέον το πρόβλημα της δυνατότητας μιας σχετικιστικής οπτικής) και εμφανίζονται ως δεδομένες προϋποθέσεις της έρευνας του επιστήμονα.

Τούτο το γεγονός έχει μια ιδιαίτερη λειτουργική σημασία για την ακαδημαϊκή ψυχολογία: *Το γνωστό σχήμα του καθορισμένου ατόμου επιβιώνει και σε αυτήν την αντίληψη και μάλιστα αποκαθαρμένο από τα βάρη του οικουμενισμού και προσαρμοσμένο στις πλέον προσφιλείς μεταμοντέρνες θεωρίες για την ατομικότητα (συγκρ. Gergen, 1985, 1992). Οι φетиχοποιημένες διαφορετικότητες των πολιτισμών συνιστούν μια πολυσχιδή παλέτα αρχικών παραμέτρων που καθορίζουν τη νόηση ή τις άλλες γνωστικές διαδικασίες. Με άλλα λόγια η διάκριση μη σχετιζόμενων μεταξύ τους πολιτισμικών διαφορών συνιστά αφετηριακές συνθήκες, στις οποίες κάθε φορά μπορούν να κατασκευαστούν διαφορετικές συστηματοποιήσεις γνωστικών λειτουργιών. Συνακόλουθα το κοινωνικό, ιδωμένο από αυτή τη σκοπιά, μετατρέπεται και πάλι σε μια ακόμα μεταβλητή της γνωστικής ανάπτυξης¹¹. Κάθε προσδοκία μιας ενοποιητικής προσπάθειας στη σχέση ανθρώπου-κόσμου πρέπει και εδώ να παραμείνει ένα ανεκπλήρωτο ζητούμενο, υποχωρώντας μάλιστα αρκετά πίσω από τις αντιλήψεις της λεγόμενης πολιτισμικόϊστορικής σχολής και της βυγκτοσκιανής ψυχολογίας και υπονομεύοντας ουσιαστικά τις βασικές μεθοδολογικές τους παραδοχές.*

Αναφερθείσα βιβλιογραφία

- Angell, J.R. (1908). *Psychology. An introduction of the structure and function of human consciousness*. New York: Holt.
- Baldwin, J.M. (1897). *Social and ethical interpretations in mental development. A study in social psychology*. New York: Macmillan.
- Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming reality: A critical introduction in contemporary philosophy*. London: Verso.
- Bruner, J.S. (1962). Introduction. In L.S. Vygotsky, *Thought and language* (pp. V-X). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bruner, J.S. (1967). Preface. *Soviet Psychology*, 5, 3-5.
- Bruner, J.S. (1985). Vygotsky: a historical and conceptual perspective. In J.V. Wertsch, (Ed.), *Culture, communication and cognition: Vygotskian perspectives* (pp. 21-34). New York: Cambridge University Press.
- Bruner, J.S. (1986). *Actual minds, possible words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J.S. (1987). Prologue to the english edition. In L.S. Vygotsky, *The collected works of L.S. Vygotsky. Bd. 1: Problems of general psychology* (pp. 1-16). R.W. Rieber, & A.C. Carton (Eds.). New York: Plenum.
- Bruner, J.S. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J.S., Goodnow, J., & Austin, G.A. (1956). *A study of thinking*. New York: Wiley.
- Βυργιότσι, Α. (1934). *Σκέψη και γλώσσα*. Αθήνα: Γνώση, 1988.
- Cole, M. (1985). The zone of proximal development: Where culture and cognition create each other. In J.V. Wertsch, (Ed.), *Culture, communication and cognition: Vygotskian perspectives* (pp. 146-161). New York: Cambridge University Press.
- Cole, M. (1988). Cross cultural research in socio-historical tradition. In international congress on activity theory, *Proceedings of the 1st international congress of activity theory in Berlin/West, 1.1986* (pp. 65-86). (Bd. 1: Activity Theory: A Look into a Multidisciplinary Research Area). M. Hildebrand-Nilshon, G. Röckriem (Hg.). Berlin: Druck und System Verlag Druck.
- Cole, M. (1989). Cultural psychology: A once and future discipline? In J.J. Berman, (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation, Vol. 37: Cross-cultural perspectives* (pp. 279-336). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Cole, M. (1995). Culture and cognitive development: From cross-cultural research to creating systems of cultural mediation. *Culture & Psychology*, 1, 25-54.
- Cole, M., & Scribner, S. (1981). *The psychology of literacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Danziger, K. (1979). The social origins of modern psychology. In A.R. Buss, (Ed.), *Psychology in social context* (pp. 27-45). New York: Irvington.
- Danziger, K. (1990). *Constructing the subject. Historical origins of psychological research*. New York: Cambridge University Press.
- Dewey, J. (1964). *Demokratie und Erziehung. Eine Einleitung in die philosophische Paedagogik*. Braunschweig: Westermann.
- Diamond, S. (1975). Anthropologie am Scheideweg. *Leviathan*, Jg. 1975, 213-234.
- Engestrom, Y., & Cole, M. (1991). Auf der Suche nach einer Methodologie: eine kulturhistorische Annäherung an Individualitaet. *Dialektik*, 1991, 3, 37-51.
- Gergen, K.J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40, 266-275.
- Gergen, K.J. (1992). Toward a postmodern psychology. In S. Kvale, (Ed.), *Psychology and postmodernism* (pp. 17-30). London: Sage.
- Giddens, A. (1987). *The nation-state and violence. Volume two of a contemporary critique of historical materialism*. Berkeley: University of California Press.
- Hobsbawm, E.J. (1991). *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realitaet seit 1780*. Frankfurt/M.: Campus.
- Holzkamp, K. (1983a). *Grundlegung der Psychologie*. Frankfurt/M.: Campus.
- Holzkamp, K. (1983b). Der Mensch als Subjekt wissenschaftlicher Methodik. In K.-H. Braun, W. Hollitscher, K. Holzkamp, & K. Wetzler, (Hg.), *Karl Marx und die Wissenschaft vom Individuum* (pp. 120-166). Marburg: VA&G.
- Holzkamp, K. (1988). Die «kognitive Wende» in der Psychologie zwischen neuer Sprachmode und wissenschaftlicher Neuorientierung. *Forum Kritische Psychologie*, 23, 67-85.
- Holzkamp, K. (1993). *Lernen. Subjektwissenschaftliche Grundlegung*. Frankfurt/M.: Campus.

- Jaeger, S., & Staebble, I. (1978). *Die gesellschaftliche Genese der Psychologie*. Frankfurt/M.: Campus.
- Kozulin, A. (1990). *Vygotsky's Psychology. A Biography of Ideas*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kvale, S. (1977). Lernpsychologie als Ideologie und Technologie. In *Psychologie & Gesellschaft*, 3/4, 143-175.
- Lewin, K. (1931). Der Uebergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie. *Erkenntnis*, 1, 1930/1931, 421-466.
- Laboratory of Comparative Human Cognition (1983). Culture and cognitive development. In W. Kessen, (Ed.), *Handbook of child psychology. Vol. 1: History, theory, and methods* (pp. 295-356). New York: Wiley.
- Leontjew, A.N. (1977). *Probleme der Entwicklung des Psychischen*. Frankfurt/M.: Athenäum.
- Maiers, W. (1988). Sechzig Jahre Krise der Psychologie. *Forum Kritische Psychologie*, 21, 23-82.
- Maiers, W. (1990a). Historisch-materialistische Erkenntniskritik und positive Weiterentwicklung der Psychologie. Zur Funktion der Psychologiegeschichtsforschung. In A. Schorr, & E.G. Wehner, (Hg.), *Psychologiegeschichte heute* (pp. 26-40). Goettingen: Hogrefe.
- Maiers, W. (1990b). The significance of Buehler's «axiomatic» and Vygotsky's «general psychology» for theoretical psychology and its persistent monism-pluralism-debate. In W.J. Baker, M.E. Hyland, R. van Hezewijk, & S. Terwee (Eds.), (1990), *Recent trends in theoretical psychology. Vol. II* (pp. 377-388). New York: Springer.
- Maiers, W. (1992). «Natur» und Naturalismus in der Psychologie. Zum Mythos der «Naturwissenschaftlichkeit» im Selbstverständnis der herrschenden Psychologie und in ihrer Kritik. *Forum Kritische Psychologie*, 29, 23-55.
- Maiers, W. (1992). *Das Problem der Wissenschaftlichkeit (in) der Psychologie*. Hamburg: Argument.
- Rubinstein, S.L. (1940). Die philosophischen Wurzeln der experimentellen Psychologie. In S.L. Rubinstein, (1979), *Probleme der allgemeinen Psychologie* (pp. 50-69). Berlin/DDR: DVW.
- Scribner, S. (1985). Vygotsky's uses of history. In J.V. Wertsch, (Ed.), *Culture, communication and cognition: Vygotskian perspectives* (pp. 119-145). New York: Cambridge University Press.
- Shotter, J. (1993). *Conversational realities. Constructing life through language*. London: Sage.
- Smedslund, J. (1988). *Psycho-Logic*. New York: Springer.
- Tolman, E.Ch. (1954). A psychological model. In T. Parsons, & E.A. Shils, (Eds.), *Toward a general theory of action* (pp. 277-361). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Toulmin, S. (1978). The Mozart of psychology. *New York Review of Books*, September, 28.
- van der Veer, R., & Valsiner, J. (1991). *Understanding Vygotsky*. Oxford: Blackwell.
- Wallerstein, I. (1989). *Der historische Kapitalismus*. Berlin: Argument.
- Wallerstein, I. (1991). *Unthinking social science. The limits of nineteenth-century paradigms*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Watson, J.B. (1913). Psychology as the behaviorists views it. *Psychological Review*, 20, 158-177.
- Wertsch, J.V. (1985). *Vygotsky and the social formation of mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wertsch, J.V. (1991). *Voices of the mind. A sociocultural approach to mediated action*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Wood, D., Bruner, J.S., & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17, 89-100.
- Wood, D., & Middleton, D. (1975). A study of assisted problem solving. *British Journal of Psychology*, 66, 181-191.
- Woodworth, R.S. (1921). *Psychology*. New York: Holt.
- Woodworth, R.S. (1938). *Experimental psychology*. New York: Holt.
- Wygotzki, L.S. (1925). Das Bewusstsein als Problem der Psychologie des Verhaltens. In L.S. Wygotzki, (1985), *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie* (pp. 279-308). Koeln: Pahl-Rugenstein.
- Wygotzki, L.S. (1927). Die Krise der Psychologie in ihrer historischen Bedeutung. In L.S. Wygotzki, (1985), *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie* (pp. 57-277). Koeln: Pahl-Rugenstein.
- Wygotzki, L.S. (1930). Die instrumentelle Methode in der Psychologie. In L.S. Wygotzki, (1985), *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Arbeiten zu theoretischen und methodologischen Problemen der Psychologie* (pp. 309-317). Koeln: Pahl-Rugenstein.

Σημειώσεις

1. Ευχαριστώ τους φίλους Γιάννη Γκαγκάτσιο, Κώστα Καβουλάκο και Αλέξανδρο Χρήση για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

2. Οι προσδιορισμοί της λέξης «ψυχολογία» που θα χρησιμοποιηθούν από δω και πέρα έχουν την εξής σημασία: Ως «παραδοσιακή» χαρακτηρίζεται η βασική τάση ανάπτυξης της ψυχολογίας που διατρέχει όλη την ιστορία της επιστήμης από τη στιγμή που αυτονομήθηκε ως αυθύπαρκτος επιστημονικός κλάδος και διακρίνεται από μια θετικιστική, εμπειριστική εκτροπή (Maiers, προετ., Rubinstein, 1940). Με το χαρακτηρισμό «κυρίαρχη ψυχολογία» («mainstream») αναφέρομαι σε εκείνα τα ρεύματα της παραδοσιακής ψυχολογίας που σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή εξέλιξης της επιστήμης διαδραματίζουν έναν πρωτεύοντα ρόλο στη συγκρότηση της μεθοδολογίας και των προοπτικών της. Τέλος με τον προσδιορισμό «ψυχολογία των βορειοατλαντικών χωρών» θέλω να καταδείξω την ιστορική μερικότητα των αντιλήψεων της παραδοσιακής ψυχολογίας στα πλαίσια ενός εξορισιαστικά διαρθρωμένου και διαβρωμένου παγκόσμιου χάρτη. Παραπέρα αυτός ο προσδιορισμός παρατέμνει στην ίδια τη φύση και τους όρους συγκρότησης της επιστήμης της ψυχολογίας ως απόληξη και αργότερα μέρος του υποστρώματος μιας πολύ συγκεκριμένης φάσης ανάπτυξης της νεωτερικότητας. Στον όρο «ακαδημαϊκή ψυχολογία» αναφέρομαι παρακάτω μέσα στο κείμενο.

3. Αν θεωρήσουμε ως συμβολική (και μόνο!) αταρχή της διαδικασίας αυτονόμησης της ψυχολογίας το έργο του W. Wundt, τότε είναι φανερό ότι μέσα στο ίδιο το έργο αυτό ενυπάρχει το σπέρμα του διχασμού της ψυχολογίας αλλά και το ως τώρα ανεκλήρωτο αίτημα της ενοποίησής της. Το σχίσμα μεταξύ πειραματικής μεθόδου και της «Voelkerpsychologie» και η απόδοση της πρωτοκαθεδρίας στη δεύτερη.

4. Ο προσανατολισμός στις φυσικές επιστήμες πραγματοποιήθηκε με έναν παραμορφωμένο εξάντα! Διότι σε μεγάλο βαθμό παρερμηνεύθηκε η ίδια η δόκιμη λογική και η μεθοδολογία των φυσικών επιστημών και βαφτίστηκε ή καλύτερα μεταμφιεσθηκε σε τέτοια αυτή που επιθυμούσε η θετικιστική τάση στην ψυχολογία (βλ., Maiers, 1992, Lewin, 1931).

5. Εδώ πρέπει να συμπληρωθεί ότι σε μεγάλο βαθμό στη συγκρότηση του αντικειμένου της επιστήμης συμβάλλει ο ίδιος ο προεπιστημονικός χαρακτήρας των παραδοχών της (δηλαδή τόσο οι κοινωνικά κατασκευασμένες απαιτήσεις και τα αρθρωμένα διαφέροντα προς την κάθε επιμέρους επιστήμη όσο και οι προϋπάρχουσες βασικές έννοιες, στις οποίες αυτή στηρίζεται για να ορθώσει το οικοδόμημά της μέσα στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία). Φυσικά και αυτό το ερώτημα της συγκρότησης μένει έξω από τη συνήθη επιστημονική έρευνα, καθώς η γενική της πεποίθηση του αντικειμενικά έγκυρου και νατουραλιστικά αληθινού των επιστημονικών παρατηρήσεων δυσχεραίνει κάθε προσπάθεια αναστοχασμού.

6. Δύο σύντομα παραδείγματα: Στο χώρο της πειραματικής ψυχολογίας, όταν εξετάζονται οι μορφές αντίδρασης απέναντι σε ένα συγκεκριμένο ερεθίσμα (κάτι που αποτελεί σε μεγάλο βαθμό τη μήτρα των περισσότερων πειραματικών ερευνών) ποτέ δεν τίθεται σε αμφισβήτηση η ίδια η λογική της γραμμικής σχέσης ερεθίσματος-αντίδρασης (στο εξής S-R) και η βασική της μεθοδολογία, αλλά προϋποτίθενται ως απαραίτητα δεδομένα. Στο χώρο της ερευνητικής ψυχολογίας είναι γνωστές πια οι ενστάσεις απέναντι στη μεθοδολογία των τεστ. Η εννοιολογία και η θεωρία που εμπεριέχονται μέσα στην αρχική δόμηση της έρευνας (ερωτηματολόγια, ανοιχτές συνεντεύξεις, επιλογή και κριτήρια του δείγματος, προκρινόμενες στατιστικές μέθοδοι κ.λπ.) δεν εισάγονται και αυτές μέσα στο πεδίο της έρευνας, αλλά αποτελούν ενδογενείς αξεπέραστες σταθερές.

7. Κάτι τέτοιο αποτελεί την τελευταία ίσως πράξη στη μετατροπή της ψυχολογίας σε μια καθαυτό κανονιστική και ρυθμιστική της κοινωνικής αναπαραγωγής λειτουργία, κάτι που ενυπάρχε εμβρυικά στις αφετηριακές φιλοσοφικές παραδοχές της επιστήμης, ήδη από τη γένεσή της (βλ. κατ' αρχήν Danziger, 1979, 1990, Jaeger & Staebble, 1978).

8. Εδώ θα χρησιμοποιηθούν συμβατικά οι όροι μαθητής-δάσκαλος, χωρίς πάντα να εννοείται η σχολική πράξη. Περισσότερο υπονοείται η σχέση αυτού που γνωρίζει και αυτού που πρέπει να μάθει. Συνεπώς, κάτι που άλλοτε σκολπεύει και ο Bruner, η μαθησιακή του θεωρία δεν περιορίζεται στα στενά πλαίσια της εκπαίδευσης, αλλά μάλλον αναφέρεται στη μεταβίβαση γνώσης μέσα στους πιο διαφορετικούς κοινωνικά θεσμιζόμενους χώρους.

9. Ιδιαίτερα στα ύστερα έργα του, με αποκορύφωμα τα τελευταία, όπου προχωρεί σε μια συνολική αυτοκριτική και αλλαγή πλεύσης (μερικά Bruner, 1986, αλλά σίγουρα Bruner, 1990). Εδώ δεν μπορώ να ετεκταθώ σε αυτά τα κείμενα του Bruner, καθώς αυτά αποστασιοποιούνται ριζικά από τον ατόφιο γνωστικισμό, χάνοντας έτσι τα τυπικά τους χαρακτηριστικά για αυτήν τη μελέτη.

10. Οι εγγεληνές επιρροές του Wygotski είναι περισσότερο διακριτές ως φιλοσοφικές προϋποθέσεις του έρ-

γου του παρά ως καθαρές αναφορές στις ιδέες του Hegel. Η ιστορία ως έκφραση του πνεύματος μέσα στο χρόνο εμπεριέχει δύο στοιχεία που φαίνεται να επηρέασαν τον Wygotski: Την απαίτηση για την αναστοχαστική φύση του πνεύματος ως προϋπόθεσης για την αυτοπραγμάτωσή του και την αντιδιαστολή μεταξύ φύσης και ιστορίας. Η ιστορία είναι ο τόπος και το αποτέλεσμα της δημιουργίας του συνειδητού πνεύματος σε αντίθεση με τη φύση που αποτελεί την αρχική μη συνειδητή κατάσταση. Ο Wygotski ακολουθώντας τα χνάρια του Hegel διαχωρίζει αναλυτικά την ιστορία από τη φύση αλλά συνάμα διατηρεί μια μονιστική αντιμετώπισή τους καθώς τόσο η φυσική όσο και η ιστορική πραγματικότητα συνιστούν το πεδίο έκφρασης της ιδέας. Τόσο η υποκειμενική ατομική συνείδηση όσο και η αντικειμενική εξέλιξη ενοποιούνται υπό το πρίσμα του αναπτυσσόμενου πνεύματος και αποτελούν ενιαία προϋπόθεσή του.

11. Μια συνεπής πολιτισμική σχετικιστική προσέγγιση των ψυχικών φαινομένων θα επέβαλε τουλάχιστον την αποδοχή της απόλυτης σχετικότητας τόσο του πολιτισμικού περιβάλλοντος όσο και των γνωστικών διαδικασιών. Δεν μπορούμε να μιλάμε για σχετικότητα όταν ανατρέχουμε σε μια εξωγενή για έναν πολιτισμό ορολογία σύλληψης των ψυχικών χαρακτηριστικών του ατόμου μέσα σ' αυτή. Κάτι τέτοιο δεν είναι όμως δυνατό, όχι τόσο επειδή οι επιστήμονες κρατούν ως υπέρτερο αγαθό τα μεθοδολογικά και εννοιακά τους εργαλεία, αλλά πολύ περισσότερο γιατί μέσα στη ραγδαία και χωρίς κανέναν οίκτο κοινωνική εξέλιξη τίποτε δε μένει ανέγγιχτο και καθαρό. Έτσι δεν υπάρχουν οι καθαρές φυλές που ανακάλυπτε ο Levi-Strauss, επειδή απλά και μόνο τις ανακάλυπτε! Και μόνο το γεγονός ότι ταξίδευε για να «συναντήσει το πρωτόγονο» σημαίνει ότι η μοναξιά και η γλυκιά μελαγχολία της τοπικότητας ήταν μια ακόμα πλευρά του φενακιστικού ρομαντισμού του τουρίστα-εξερευνητή που χάθηκε ανεπιστρεπτί πριν αρκετές εκατονταετίες. Συνεπώς ο σχετικισμός της πολιτισμικής ψυχολογίας, όντας εσωτερικά ασυνεπής, πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα της κοινωνικής λειτουργίας που αυτός καλείται να επιτελέσει. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε όμως το θέμα ενός άλλου σημειώματος.